

Кравець Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПОЗНАЧЕННІ ПРОФЕСІЙ УКРАЇНСЬКИМИ ЗМІ

У статті розглянуто роль українськомовних засобів масової інформації у становленні нових гендерно маркованих стандартів позначення професій. Вироблення за принципами гендерної толерантності лексичних засобів позначення професій, які обслуговують і жінки, давно вже стало актуальним завданням розвинутих країн світу. В Україні ця проблематика і в теоретичному плані, і у формі конкретних практичних рекомендацій, затверджених як закон чи постанова, ще перебуває на стадії становлення, перших нерішучих кроків. Це відбиває і чинний «Класифікатор професій»: окремі спроби гендерного реформування системи назв професій тут рекомендовано здійснювати за потребою користувача. Такий підхід до використання фемінітивів у позначеннях професій актуалізує роль узусу – практики використання в громадському спілкуванні ще нормативно не прийнятих фемінітивів мови. У цьому процесі сучасні українські ЗМІ виступають досить потужним підґрунтям для гендерно маркованого розвитку лексичної системи. Відбиті в них неологізми, що суперечать нормативним приписам, створюють передумови для природного впровадження словотвірної фемінізації.

Про роль ЗМІ в формуванні фемінітивів для позначення професій дає уявлення послідовний аналіз усіх маскулінних назв у «Класифікаторі професій» щодо наявності в мові жіночих відповідників. За цією ознакою вирізняємо такі групи: а) маскулінній формі відповідають фемінітиви, зафіксовані в лексикографічних джерелах і в текстах ЗМІ; б) маскулінній формі відповідають фемінітиви, зафіксовані лише в текстах ЗМІ; в) маскулінній формі відповідають фемінітиви, зафіксовані лише в словниках; г) маскулінна форма не має відповідних фемінітивів.

Як правило, професії, пов'язані з обслуговуванням населення, наданням різноманітних послуг, мають природно сформовану систему фемінітивів. Однією з таких груп є назви медичних професій, де фемінітиви в окремих галузях медицини виступають навіть більш традиційними, що спостерігаємо, наприклад, в акушерстві й гінекології. Крім медичних, до таких достатньо розповсюджених належать освітні послуги. Фемінітиви тут також представлені як у ЗМІ, так і в словниках.

Серед широко відомих професій можна виокремити класи, в яких творенню фемінітивів перешкоджають позамовні чинники. Серед них досить частим є брак традиції залучати жінок для здійснення певних видів діяльності. Це, зокрема, стосується пожежного захисту, тому, хоча творення фемінітивів тут із мовного боку не становить будь-яких труднощів, у нормативних словниках, а також у ЗМІ фемінітиви з цієї професійної сфери відсутні. Подібні обмеження спостерігаємо у творенні фемінітивів судноплавних професій.

Особливо складним є добір фемінітивів для непопулярних важких для жінок професій. Вони не мають зафіксованих фемінітивних номінацій і в словниках, і в ЗМІ.

Зазначені закономірності виступають методичною основою для вироблення стратегії гармонізації гендерних відношень у позначеннях професій. Ця робота повинна спиратися на рішення, вироблені природним шляхом у соціальних сферах, прямо пов'язаних з обслуговуванням населення. Закріплені тут у мовній практиці і лексикографії моделі можуть виступати основою для створення фемінітивних неологізмів для позначення професій, що не знайшли відбиття в словниках і ЗМІ.

Ключові слова: українська мова, назви професій, гендерні стереотипи, узус, позамовні чинники, розвиток лексичної системи.

Постановка проблеми. Однією з особливостей сучасного світового розвитку є актуалізація гендерних питань, зокрема широке обговорення проблем фемінітивів у назвах професій. Ця про-

блематика все частіше стає об'єктом і теоретичного, і практичного вивчення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що в українському мовознавстві остан-

нім часом помітно активізувалися дослідження в галузі гендерної лінгвістики (О.І. Горошко, О.С. Фоменко, Л.О. Ставицька, Ю.В. Абрамова, Н.І. Ажгихіна, А.М. Архангельська, Ф.С. Бацевич, О.С. Бондаренко, М.Н. Дмитрієва, А.П. Мартинюк, О.Ю. Пода, М.М. Скорик, О.І. Семиколєнова, А.Г. Шиліна, О.В. Дудоладова, В.В. Слінчук, Т.М. Сукаленко та інші). Однак в українському мовознавстві ще немає відповідей не лише про способи творення тих чи інших фемінітивів на позначення професій, але й відсутні теоретико-методологічні засади здійснення цієї роботи, предметом гострих дискусій є й саме питання доцільності послідовного введення фемінітивів у покажчики професій.

Визначення завдання. У сучасних покажчиках професій містяться рекомендації вживати фемінітиви в разі побажання споживача, що актуалізує значення дослідження сучасних ЗМІ, які відбивають громадську думку щодо гендерної толерантності, а також демонструють наявний узус у позначенні професій. Саме опертя на дані ЗМІ є одним із початкових компонентів послідовного розв'язання питань гендерної толерантності в сфері позначень професій. Розкриття цього методологічного підходу і є найважливішою метою статті. Крім того, з огляду на певні відмінності в поглядах на можливу гендерну трансформацію мови, представлених у гендерних студіях, спостереження над мовою українських ЗМІ здатні висвітлити провідні сучасні вітчизняні ідеї щодо мовної толерантності.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мовної толерантності в світі запроваджуються такі шляхи: «1) якомога послідовніша фемінізація – словотвірна (суфіксація і словоскладання) і менш бажані й більш дискусійні синтаксична (за допомогою узгодження / координації) і номінативно-синтаксична – аппозитивна (на зразок *жінка-генерал*); 2) статєва нейтралізація – уживання лексичних і словотвірних номінацій та граматичних форм, які б узагалі не допускали розрізнення референтів за статтю. Для реалізації цих двох шляхів структури різних мов (впливаючи, безперечно, й на мовну свідомість їхніх носіїв, зокрема й теоретиків гендерного реформування мови) можуть надавати, звичайно, дуже неоднаковий ресурс можливостей; 3) запровадження у відповідних випадках паралельної номінації чоловіка й жінки / жінки й чоловіка, а також їхніх ознак і дій; 4) увага до якомога збалансованішого подавання (за частотністю згадувань, за тематичним охопленням, за синтаксичним уживанням

у реченні тощо) в текстах мовних образів чоловіка і жінки (за їхніми соціальними ролями)» [8, с. 58].

В Україні, якщо спиратися на аналіз мови масмедіа, безумовну перевагу здобув пошук словотвірних ресурсів мови для позначення жінок. Шлях статевої нейтралізації, що спостерігається в сучасному гендерному унормуванні англійської мови в межах гендерного руху [9, с. 246–252], в мові українських ЗМІ відбито досить спорадично. Досить незначними за своєю частотністю є й приклади паралельного позначення через скісну чоловіків і жінок або ж, що знайшло усталення в офіційно-діловому стилі, використання дужок: *Він / Вона моє щастя; ДОВІДКА Видана Прізвище, ім'я, по-батькові, в тому, що він (вона) дійсно працює на посаді...* Не зафіксовані в ЗМІ як поширене явище й спеціальні звання осіб рядового й керівного складу служби цивільного захисту, утворені аппозитивним способом: *пані сержант, пані старшина, пані прапорщик, пані лейтенант* тощо [7, с. 7]. Зазначена особливість мови ЗМІ підтверджує сучасні спостереження, «що в українській мові кількість прикладкових утворень на зразок *дівчина-тракторист, жінка-лікар* помітно зменшилася за останні десятиріччя через регулярне творення фемінітивів» [2, с. 285].

У науковій літературі представлено декілька спроб класифікації фемінітивів за їхніми лексико-семантичними властивостями. Найдетальнішим є їхнє членування, здійснене в монографії М. П. Брус [2, с. 177–178]. Запропонований авторкою розподіл загалом збігається з виділеними групами гендерних позначень, зафіксованих нами в сучасних ЗМІ. Матеріали масмедіа дають підстави для формування такого розподілу найменування осіб чоловічої та жіночої статі: 1) номінації за зовнішнім виглядом: а) за загальним зовнішнім виглядом; б) за фізичними параметрами (зростом, комплекцією, особливостями будови тіла); в) за певним елементом зовнішності (переважно кольором волосся); г) за наявністю/відсутністю волосся на голові; ґ) за професією, що передбачає експлуатацію зовнішніх даних; д) за видами спорту, спрямованими на формування гарного тіла; е) за ступенем сексуальності, винятково на основі зовнішнього вигляду; 2) номінації за рисами характеру; 3) номінації за рівнем інтелекту й освіти; 4) номінації за сексуальними характеристиками; 5) номінації за роллю в родинному просторі: а) за шлюбним і родинним статусом; б) за роллю й обов'язками, що виконуються особою в сім'ї; в) за матеріальним внеском у родину; б) номінації осіб за матеріальним ста-

тусом у зовнішньосоціальному просторі; 7) номінації осіб за родом занять і професійною діяльністю; 8) номінації осіб за участю в політичних і громадських об'єднаннях та організаціях.

Використання наведеної класифікації засвідчує, що різні групи назв осіб в ЗМІ мають відчутні розбіжності щодо лексичних неологізмів у їхньому складі. Серед виділених тут розрядів неологізми найчастотніші в сфері номінації професій, що детально буде проаналізовано нижче.

Помітна роль ЗМІ у закріпленні мовною практикою нових номінацій осіб також за участю в політичних і громадських об'єднаннях та організаціях. Провідною тенденцією в способах творення цих неологізмів є їхнє походження переважно від основ, утворених від назв політичних об'єднань (*рухівець / рухівка, есдеківець / есдеківка, фронтовик / фронтовичка*), імен політичних діячів, назв угруповань (*бандерівець / бандерівка, порошенківець / порошенківка, айдарівець / айдарівка*), назв місцевостей, пов'язаних із політичними подіями (*майданівець / майданівка*). Рідше фіксуємо безафіксні способи (*регіонал*), від яких за допомогою суфікса *-к* утворено відповідні фемінітиви (*регіоналка*), а також *волонтер*. Оперативне відбиття в текстах масмедіа нових політичних реалій призводить до актуалізації в складі зазначеної групи назв лексико-семантичної моделі творення. Наприклад, у ЗМІ слова *бандерівець, бандерівка, бандерівці* переважно фіксуються не в значенні «члени військово-політичних формувань контрольованої ОУН Української повстанської армії у Західній Україні в 40–50-х роках ХХ ст. на чолі зі С. Бандерою [6, т. 1, с. 349], а в відносно новому значенні «прихильники й послідовники ідей Степана Бандери». Подібну зміну в напрямі розширення й специфікації семантики можна побачити і в слові *волонтер*, яке в одинадцятитомному Словнику української мови подано як застаріле зі значенням «Той, хто став на військову службу за власним бажанням; доброволець» [5, т. 1, с. 730]. У ЗМІ замість цього значення поширилися сучасніші смисли: «той, хто добровільно бере участь у якійсь соціально важливій справі (переважно новій, важкій чи небезпечній для життя); доброволець (у 2 знач.) – «особа, яка за власним бажанням допомагає іншим; помічник» [6, т. 3, с. 266], «особа, яка допомагає в АТО».

Серед назв осіб, що беруть участь у воєнних діях на території України, високу активність у ЗМІ демонструють такі неологізми, не зафіксовані ще в академічних словниках української мови: *учасник АТО, атошник, атовець, нацгвардієць, право-*

сек, кіборг, а також ватник, колорад, беркутівець, зелені чоловічки, ввічливі люди тощо.

Вироблення за принципами гендерної толерантності лексичних засобів позначення професій, які обслуговують і жінки, давно вже стало актуальним завданням розвинутих країн світу. Воно одержало відчутні результати. Зокрема, як зазначає О.О. Тараненко, у прийнятому в Німеччині законі «*Berufsbildungsgesetz*» «із 475 назв професій лише 24 не мають відповідників жіночого роду на позначення осіб жіночої статі (це переважно професії, пов'язані з важкою фізичною працею) [8, с. 58].

В Україні ця проблематика і в теоретичному плані, і в формі конкретних практичних рекомендацій, затверджених як закон чи постанова, ще перебуває на стадії становлення. Це відбиває і чинний «Класифікатор професій» [3]: окремі спроби гендерного реформування системи назв професій тут рекомендовано здійснювати за потребою користувача.

Такий підхід до використання фемінітивів у позначеннях професій актуалізує роль узусу – практики використання в громадському спілкуванні ще нормативно не прийнятих фемінітивів мови. У цьому процесі сучасні українські ЗМІ виступають досить потужним підґрунтям для гендерно маркованого розвитку лексичної системи. Відбиті в них неологізми, що суперечать нормативним приписам, створюють передумови для природного впровадження словотвірної фемінізації [4, с. 137]. Вони ж є джерелом лексичної варіантності, широко представлені в текстах ЗМІ.

Про роль ЗМІ в формуванні фемінітивів для позначення професій дає уявлення послідовний аналіз усіх маскулінних назв у «Класифікаторі професій» щодо наявності в мові жіночих відповідників. За цією ознакою виділяємо такі угруповання: а) маскулінній формі відповідають фемінітиви, зафіксовані в лексикографічних джерелах і в текстах ЗМІ; б) маскулінній формі відповідають фемінітиви, зафіксовані лише в текстах ЗМІ; в) маскулінній формі відповідають фемінітиви, зафіксовані лише в словниках; г) маскулінна форма не має відповідних фемінітивів.

За таким поділом назви професій демонструють чітку залежність від екстралінгвістичних факторів. Їх можна виокремити декілька. Як правило, професії, пов'язані з обслуговуванням населення, надання різноманітних послуг, мають природно сформовану систему фемінітивів. Однією з таких груп є назви медичних професій, де фемінітиви в окремих галузях медицини виступають

навіть більш традиційними, що спостерігаємо, наприклад в акушерстві й гінекології: *акушерка, акушерка жіночої консультації, акушерка стаціонару*. Це також значний клас «Медичні сестри, що асистують професіоналам», який містить такі професії: *сестра медична, сестра медична з дієтичного харчування, сестра медична з косметичних процедур, сестра медична з лікувальної фізкультури, сестра медична з масажу, сестра медична з фізіотерапії, сестра медична з функціональної діагностики* тощо. У «Класифікаторі професій» лише дві професії цього класу мають маскуліну форму: *статистик медичний* і *технік-ортезист-гіпсовилувальник*.

Пошук гендерно толерантних відповідників до цих форм, представлених і в словниках, і в різноманітних текстах, зокрема й зі ЗМІ, загалом не викликає труднощів, адже позначення *акушер, медбрат, медичний брат* також набули широкого поширення й зафіксовані в різноманітних словниках. Щоправда, в Словнику української мови в 11-ти томах тлумачення слова *акушер* не можна визнати задовільним, оскільки воно ототожнює дві різні професії *акушер* і *лікар-акушер*: «АКУШЕР, а, ч. Лікар – фахівець з акушерства» [5, т. 1, с. 31]. У Словнику української мови в 20 томах цю ваду частково усунуто, оскільки слово *акушер* тут тлумачиться вже не як лікар, а як фахівець з акушерства, однак в ілюстративній частині бачимо попередній недолік: *Лікар-акушер, розірвавши вчасно плідний міхур з водами, під глибоким наркозом породіллі вправно повернув немовля на ніжку й за кілька хвилин, як штукар, продемонстрував перед практикантами* (Б. Антоненко-Давидович) [6, т. 1, с. 166]. Номінації *медбрат, медичний брат* є новішими утвореннями, про що свідчить відсутність їх у реєстрі Словника української мови в 11-ти томах. У Словнику української мови в 20 томах натрапляємо на слово *медбрат* у реєстровій частині, а *медичний брат* у складі тлумачення: «МЕДБРАТ, а, ч. Скорочення: медичний брат – особа, яка належить до середнього медичного персоналу в лікувальних закладах» [6, т. 8, с. 566]. Номінація *медбрат* представлена й у ЗМІ: *Найстаршій з пацієнток – Любові Бронніковій, 69 років. Наймолодшому – Петру Зіничу, 27. За фахом він медичний брат. І обрав професію медика не випадково* (Ковель-пост 08.07.2021). Зазначені вище маскулінітиви знайшли відбиття в низці невеличких медичних словничків, а також долучені до проекту Правописного стандарту назв професій у медичній сфері, який системно узагальнив усі попередні студії в галузі номінації медичних працівників.

Аналіз цього проєкту дає цікавий матеріал для розуміння ролі ЗМІ в цьому нормалізаторському процесі. Впадає в око спроба авторів проєкту знайти системні рішення для розв'язання деяких складних проблем у творенні фемінітивів, зокрема від слів з суфіксами *-ик, -ік*. У проєкті запропоновано моделі з суфіксом *-ин*: *екстрений медичний технік – екстрена медична технікня; парамедик – парамедикня, статистик медичний – статистикия медична, технік ветеринарної медицини – технікня ветеринарної медицини, технік з діагностичного устаткування – технікня з діагностичного устаткування, технік зубний – технікня зубна* тощо. Номінації *технікня, статистикия* відсутні в нормативних словниках української мови, однак їх можна побачити на сторінках ЗМІ: *Сальникова Тетяна Михайлівна – лікарка-статистикия; Флоренс Найтінгейл англійська медсестра, соціальна реформаторка, феміністка, статистикия, засновниця сучасного медсестринства; Модераторка – Лана Іщенко, тренерка особистісного зростання і профорієнтації, арт-терапевтка, сертифікована ігрова технікня та ігропрактикия*. І хоча ці номінації не завжди стосуються медицини, узус ЗМІ створює основу для їх закріплення в нормі.

Подібний вплив мови ЗМІ спостерігаємо й у провадженні як стандарту фемінітивів із суфіксом *-ин*, переважно від слів із фінальною частиною *-олог*: *бактеріолог – бактеріологиня, вірусолог – вірусологиня, ембріолог – ембріологиня, лікар-невропатолог – лікарка-невропатологиня, лікар-нейрофізіолог – лікарка-нейрофізіологиня* тощо. Залишаючи як дискусійне питання про доцільність творення фемінітивів й у складі прикладок, відзначимо досить широку поширеність у ЗМІ подібної моделі творення і її майже повну відсутність у нормативних словниках.

В аналізованому проєкті спостерігаємо й долучення до стандартів позначення професій також утворень із суфіксом *-к-*, які фіксувалися в словниках української мови й у пресі: *асистентка, завідувачка, лаборантка, лікарка, масажистка професіоналка, реєстраторка, цілителька* тощо. Ця модель поширилася і стала основою появи цілої низки фемінітивів, ще не зафіксованих нормативними словниками, але широко представлених у текстах ЗМІ: *дезінфекторка, гігієністка, диспетчерка, інженерка, інспекторка, інструкторка, натуропатка, операторка, оптометристка, провізорка, терапевтка, фармацевтка, фельдшерка*. Деякі з наведених слів віднаходимо в ЗМІ й поза сферою медицини, що свідчить ще

про одну здатність ЗМІ: вони сприяють поширенню в громадській свідомості звички до вживання певних фемінізмів, незалежно від конкретної сфери застосування номінації.

Подібну налаштованість на порівняно легке впровадження фемінітивів у номінації професій мають також інші сфери, працівники яких прямо пов'язані з населенням. І, навпаки, професії, більш віддалені від безпосереднього обслуговування населення, показують і більшу консервативність у своїх номінаціях. Оскільки детальний опис усіх проблем, що постають у здійсненні гендерно рівноправної номінації, для різних професій має свою специфіку, що може бути темою окремого великого дослідження, обмежимо доведення цього положення, отриманого шляхом вивчення потенційних можливостей усіх назв професій, зазначених у «Класифікаторі професій», лише окремими прикладами.

Крім медичних, до широко розповсюджених належать освітні послуги. Тут у класі 2320 «Викладачі середніх навчальних закладів» усі перераховані професії легко за допомогою суфікса *-к-* можна перетворити на фемінітиви: *викладач / викладачка професійного навчально-виховного закладу, викладач / викладачка професійно-технічного навчального закладу, викладач / викладачка театральних дисциплін, вчитель / вчителька середнього навчально-виховного закладу, методист / методистка заочних шкіль і відділень* тощо. Таке доповнення не викликає жодних застережень через представленість лексем *викладачка, вчителька, методистка* як у словниках української мови, так і в текстах, у тому числі зі ЗМІ.

Цей же висновок поширюється й на класи «Вчителі початкової школи», «Вихователі дошкільних закладів», «Вчителі спеціалізованих навчальних закладів», а також «Інші професіонали в галузі навчання», оскільки базові позначення професій для цих класів також досить поширені: *вихователька, інспекторка*. Дещо складнішим є творення фемінітивів у великому класі «Фахівці в галузі спеціалізованої (особливої) освіти», але воно стосується лише декількох слів. Це *майстер (майстер виробничого навчання, майстер виробничого навчання водінню, майстер навчального полігону, майстер навчального центру), механік-інструктор бортовий, педагог професійного навчання, технолог-наставник, фахівець з фольклористики*. Можливі варіанти *майстриня, механікня, педагогиня, технологиня, фахівчиня* (пор. з пропозицією проєкту в галузі медицини *технікня, вірусологиня*) виглядають штучними, вони

не зафіксовані в нормативних словниках української мови, за винятком слова *майстриня*, і не є частотними в ЗМІ.

Серед широко відомих професій можна виокремити класи, в яких творенню фемінітивів перешкоджають позамовні чинники. Серед них досить частотним є відсутність традиції залучати жінок для здійснення певних видів діяльності. Це, зокрема, спостерігаємо в пожежному захисті, тому хоча творення фемінітивів тут з мовного боку не становить будь-яких труднощів, у нормативних словниках, а також у ЗМІ фемінітивів із цієї професійної сфери немає. Наприклад: *десантник-пожежний / десантниця-пожежна, інструктор авіапожежної команди / інструкторка авіапожежної команди, парашутист-пожежний / парашутистка-пожежна, пожежний (респіраторник) / пожежна (респіраторниця), пожежний-рятувальник / пожежна-рятувальниця* тощо.

Подібні обмеження спостерігаємо в творенні фемінітивів судноплавних професій. Наприклад, словники й мовна практика, відбита в сучасних ЗМІ, не дають жодного матеріалу для утворення фемінітивів від більшості назв професій класу «Вахтові офіцери та лоцмани»: *багермейстер, багермейстер-капітан, багермейстер-наставник, капітан груповий, капітан здавальний, капітан підводного апарата, лоцман, лоцман-оператор, помічник капітана – помічник механіка (суднового), стивідор, стивідор у найважливіших морських портах, шкіпер, штурман* тощо. Про вплив саме традиційних обмежень, притаманних флоту, свідчить те, що в інших видах транспортних перевезень творення фемінітивів виступає значно менш проблематичним. Наприклад, у класі «Льотні фахівці» можливе уведення таких фемінітивів: *бортмеханік / бортмеханікня, старший бортовий механік авіаційного загону / старша бортова механікня авіаційного загону, бортовий оператор-інструктор автоматизованої системи льотного контролю / бортова операторка-інструктор(ка) автоматизованої системи льотного контролю, бортоператор / бортоператорка, бортоператор вантажних літаків / бортоператорка вантажних літаків, диспетчер пункту збору донесень / диспетчерка пункту збору донесень, льотчик-випробувач / льотчиця-випробувач(ка), льотчик-спостерігач / льотчиця-спостерігач(ка), наставник-пілот авіаційного (льотного) загону / наставниця-пілот (пілотеса) авіаційного (льотного) загону, оператор-випробувач бортовий / операторка-випробувач(ка) бортова, пілот (другий пілот) / пілотеса (друга*

пілотеса), *радист-випробувач бортовий* / *радистка-випробувач(ка) бортова* тощо.

Певні труднощі викликає пошук відповідних фемінітивів до назв зі словом *інженер*. Однак звернення до нормативних словників дає підстави до використання форми *інженерка*, яке в українській мові належить до розмовної сфери: «ІНЖЕНЕРКА, и, жін., розм. Жіночий рід до *інженер*» [5, т. 4, с. 29]. Перенесенню утворення *інженерка* в офіційну сферу сприяє вживаність його в сучасних ЗМІ в контекстах інформаційного характеру: *Лариса Паттен – космічна інженерка з Канади, яка працює експертом в Агентстві зв'язку і інформації НАТО (NSA). Разом з експертами з інших країн Альянсу вона допомагає удосконалювати космічні технології і послуги НАТО* (Новини, 09.10.2020). У «Класифікатор професій» можна долучити такі фемінітиви: *інженерка-випробувач(ка) бортова, інженерка бортова, інженерка бортова авіаційної ескадрильї, інженерка-інспектор(ка) бортова, інженерка-інструктор(ка) бортова, старша бортова інженерка авіаційного загону*.

Подібне рішення можливе й щодо слова *командирка*, хоча воно, на відміну від *інженерка*, відрізняється від *командир* істотніше: воно має розмовне й жартівливе забарвлення, реалізує стосовно жінки лише друге значення слова *командир*: «Про того, хто любить наказувати, розпоряджатися»: КОМАНДІРКА, и, жін., розм., жарт. Жіночий рід до *командир* 2. [5, т. 4, с. 240]. Знову-таки підставою для обрання слова *командирка* виступає масмедійний узус: «Підготовка спецпризначенців та розвідників НГУ близька до рівня в ЗС Канади» – *командирка операції «UNIFIER» Мелані Лейк* (mvs.gov.ua, 9.06.21). Отже, до «Класифікатора професій» можна ввести такі фемінітиви зі словом *командирка*: *командирка авіаційної ланки, командирка повітряного судна (літака, вертольота)*.

Найбільш складним у розглянутому класі є пошук фемінітивів до слів *штурман* і *електрик*. Вибір двох варіантів *штурманеса* й *штурманка* потребує спеціального обговорення. Номінація *штурманеса* не відбита в нормативних словниках і представлена в ЗМІ лише для опису авторалі. Вона словотворчо пов'язана з *пілотеса* й не має омонімів, властивих номінації *штурманка*. *Штурманка* в українській мові зафіксована в академічних словниках – це й шкіряна куртка: *Водій, поправивши планиет при боці, поліз до внутрішньої кишені штурманки* (П. Автомонов), й льотчиця, яка літала на штурмовиках: *Воювали льот-*

чиці й штурманки на літаках По-2, отих самих, що називалися «кукурудзниками» (В. Минко). У ЗМІ слово *штурманка* зустрічаємо в значенні, співвідносному зі *штурман*: *Історія штурманки Ан-26, яка випустилась після Чугуївської трагедії* (BBC News Україна, 7.03.2021). Зазначене дає підстави для варіантного позначення професій: *штурманеса (штурманка) авіаційного загону, штурманеса (штурманка) авіаційної ескадрильї, штурманеса (штурманка) авіаційної ланки, штурманеса (штурманка)-випробувач(ка), штурманеса (штурманка)-інспектор(ка), бортштурманеса (штурманка)*.

Стосовно ж відповідника до *електрик-випробувач бортовий*, то, мабуть, ним може виступити номінація *випробувачка електрики бортова*.

Особливо складним є добір фемінітивів для непопулярних важких для жінок професій Ці професії не мають фемінітивних номінацій, зафіксованих у словниках і в ЗМІ.

Серед екстралінгвістичних факторів, що впливають на можливість використання фемінітивів, помітне місце належить фактору суспільної важливості позначуваної посади. Спостереження над практикою вживання фемінітивів у ЗМІ дають підстави для висновку, що до найвищих державних посад, як правило, продовжують застосовувати маскулінитиви. Хоча, на думку О.Д. Пономарева, сказати *президентка, прем'єрка* трохи незвично, але правильно (Блог Пономарева, BBC News Україна, 3.12.21), все ж в офіційних репортажах ЗМІ для позначення осіб жіночої статі переважає форма *президент*: *Даля Грібаускайте вперше була обрана на посаду президента Литви 2009 року* (dw.com, 23.08.2020). У менш офіційних текстах зустрічаємо й форму *президентка*, вона, зокрема, була використана й у назві книжки про Далю Грібаускайте: *На думку The Economist, дні інстинктивного «атлантизму» в регіоні вже завершилися, і це показала гордовита постава президентки Литви* (Kyiv Daily, 19.06.21); *Президентка Грузії Саломе Зурабішвілі 23 червня приїде до Києва з офіційним візитом* (Українська правда, 22.06.2021).

Форми *прем'єрка* і *прем'єр-міністерка* показують у масмедіа більшу частотність, ніж *президентка*. При цьому нерідко спостерігаємо навіть у межах одного тексту їхнє використання паралельно з *прем'єр*: *Nord Stream 2 посилює залежність Євросоюзу від Росії – прем'єрка Литви. Прем'єр-міністр Литви Інґріда Шимоніте вважає, що необхідно враховувати негативні наслідки добудови газопроводу «Північний потік-2» не лише для України, а й для ЄС* (Укрінформ, 16.07.2021).

Подібна варіантність у вживанні властива й номінаціям *депутат* і *депутатка*, відбитим у нормативних словниках української мови: «ДЕПУТАТ, а, *чол.* 1. Член органу державної влади, обраний виборцями. 2. Обрана або виділена особа, уповноважена для виконання якого-небудь доручення» [5, т. 2, с. 245]; «ДЕПУТАТКА, и, *жін.* Жіночий рід до депутат» [5, т. 2, с. 245]. Форма *депутатка* при цьому частотніша в менш офіційних контекстах: *Народна депутатка Світлична народила сина (заголовок) Позафракційний народний депутат України в одномандатному виборчому окрузі № 179 (Харків), колишня глава Харківської ОДА Юлія Світлична народила первістка – сина* (Укрінформ, 6.06.2021); *Народна депутатка потрапила у скандал через переписку у Верховній Раді* (zahid.net, 31.03.21); «*Слуги* сьогодні обговорять відставку Авакова – депутатка. Разом з тим народний депутат наголосила, що посада міністра внутрішніх справ точно не залишатиметься вакантною, адже це питання стосується національної безпеки України» (Укрінформ, 16.07.2021).

Висновки і пропозиції. Зроблені спостереження щодо частотності використання фемінітивів на позначення професій показують, що природно сформована система фемінітивів зазвичай властива соціальним сферам, пов'язаним з обслуговуванням населення, наданням різноманітних

послуг. Вона знайшла широке відбиття як у розмовній сфері, в мові ЗМІ, так і в писемній мові, здобула закріплення в лексикографічній практиці. Однією з таких груп є назви медичних професій, професій зі сфери освіти.

Позамовні чинники є головною перешкодою для творення фемінітивів у деяких класах професій, що позначають види діяльності, до яких жінки традиційно не долучалися. Це, зокрема, спостерігаємо в пожежному захисті, судноплаванні.

Особливо складним є добір фемінітивів для непопулярних і важких для жінок професій. Ці професії зазвичай не мають фемінітивних номінацій, зафіксованих і в словниках, і в ЗМІ.

Серед екстралінгвістичних факторів, що впливають на можливість використання фемінітивів, помітне місце належить також фактору суспільної важливості позначуваної посади.

Зазначені закономірності виступають методичною основою для вироблення стратегії гармонізації гендерних відношень у позначеннях професій. Ця робота повинна спиратися на рішення, вироблені природним шляхом у соціальних сферах, прямо пов'язаних з обслуговуванням населення. Закріплені тут у мовній практиці і лексикографії моделі можуть виступати основою для створення фемінітивних неологізмів для позначення професій, що не знайшли відбиття в словниках і ЗМІ.

Список літератури:

1. Архангельська А.М. До питання про статус маскулізму в лінгвістичній гендерології. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2010. Вип. 17. С. 11–21.
2. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
3. Класифікатор професій ДК 003:2010. К. : Віват, 2012. 528 с.
4. Нелюба А.М. «Гендерна лінгвістика» й малопродуктивні словотворчі засоби. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. № 1(22). Частина II. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. С. 135–142.
5. Словник української мови : В 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
6. Словник української мови у 20-ти т. Київ : Наукова думка, з 2010 по цей час.
7. Словничок фемінітивів для прес-офіцерів та прес-офіцerek територіальних управлінь Державної служби України з надзвичайних ситуацій. К., 2018. 16 с.
8. Тараненко О.О. Андроцентризм у системі мовних координат і сучасний гендерний рух. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 110 с.
9. Яворська Г.М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс. К., 2000. 288 с.

Kravets T. V. LINGUISTIC TRANSFORMATIONS OF GENDER STEREOTYPES IN THE UKRAINIAN MEDIA'S DESIGNATION OF PROFESSIONS

This article examines the role played by the Ukrainian-language mass media in the formation of new gender-marking standards for the designation of professions. Developed countries have long faced the critical task of developing a lexical means of designating professions held by both men and women. The principles of gender tolerance form the basis of such development. In Ukraine, this is problematic both theoretically and practically. Specific practical recommendations for a law or decree are still being formed and represent just the first hesitant steps. This is also reflected in the current “Classifier of Occupations.” It recommends that its users modify the names of occupations if necessary. This approach to the use of feminines in the designation

of professions increases the importance of usus – the practice of using not yet normatively accepted feminines in public communication. In this respect, the modern Ukrainian mass media serves as a rather powerful basis for the development of gender marking in the lexical system. When reflected in the media, neologisms that contradict normative prescriptions set the stage for the natural implementation of feminization through word formation.

The media's role in the formation of feminines used for designating professions is illustrated by a step-by-step analysis of all masculine names in the "Classifier of Occupations." In this case, each name is analyzed with respect to the existence of female counterparts. On this basis, we distinguish the following groups: a) names for which the masculine form has a corresponding feminine seen in the lexicographic sources and in the media; b) names for which the masculine form has a corresponding feminine seen only in the media; c) names for which the masculine form has a corresponding feminine seen only in dictionaries; d) names for which the masculine form has no corresponding feminines.

As a rule, service professions have a naturally formed system of feminines. Medical professions form one such group. In this case, it is even more traditional to see feminines in certain branches of medicine, for example, in obstetrics and gynecology. In addition to medical professions, feminines are also widely seen in education professions both in the media and in dictionaries.

Among the well-known professions, one can single out classes in which the formation of feminines is hampered by extra-linguistic factors. One common factor is that some jobs have not traditionally been held by women. In particular, we see this in fire-fighting professions. Therefore, although the formation of feminines in this case does not present any linguistic difficulties, feminines for this profession are not seen in the normative dictionaries or media. We observe similar restrictions in the formation of feminines related to the maritime professions.

It is especially difficult to find feminines for professions that are unpopular or difficult for women. These professions have no fixed feminine nominations, either in dictionaries or in the media.

The above patterns serve as a methodological basis for development of a strategy to harmonize designations of professions with respect to gender. This harmonization should rely on solutions developed naturally in social spheres directly related to the service professions. The above linguistic and lexicographic models can serve as the basis for formation of feminine neologisms to designate professions that do not have feminines reflected in dictionaries and the media.

Key words: *Ukrainian language, profession designations, gender stereotypes, usus, extra-linguistic factors, development of the lexical system.*